

ISTARSKI RAZVOD

700

ՀԻՄՈՒՆԵԴՆ ԵՒ ՌԻՄԱՅՈՑՈՒՄ

Pod pokroviteljstvom

HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre
Pazin

organizira

ZNANSTVENI SKUP

u povodu

700. OBLJETNICE
ISTARSKOG RAZVODA

Pazin, 26. rujna 2025.

Pod pokroviteljstvom
HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre
Pazin

u suradnji sa suorganizatorima

Čakavskim saborom Žminj
Državnim arhivom u Pazinu
Arheološkim muzejom Istre
Državnim arhivom u Rijeci
Muzejom grada Pazina

poziva vas na

52. znanstveni skup

PAZINSKI MEMORIJAL

na temu

**ISTARSKI RAZVOD:
GLAGOLJICA, GRANICA, SREDNJI VIJEK**

koji će se održati u petak, 26. rujna 2025.
u Spomen domu Pazin
s početkom u 9,00 sati

DRŽAVNI
ARHIV
U PAZINU

MUZEJ GRADA PAZINA

PROGRAM ZNANSTVENOG SKUPA

9,00 Spomen dom Pazin, dvorana Istra
Otvorenje znanstvenog skupa i pozdravni govori

Izlaganja

PRVI DIO

Moderatori: Robert Matijašić, Josip Šiklič

9,15 – 9,30 **Željko Bartulović, Rijeka**

Istarski razvod – pravni spomenik razgraničenja međa

9,30 – 9,45 **Tomislav Galović, Zagreb**

Diplomatički aspekti *Istarskog razvoda*: odabrana pitanja

9,45 – 10,00 **Ivan Zupanc, Zagreb**

Geografski aspekt granice u *Istarskom razvodu*

10,00 – 10,15 **Alida Perković, Pula**

Razvod Istrijski – odjeci u austrougarskom tisku

10,15 – 10,30 **Darko Komšo, Pula; Đeni Gobić-Bravar, Pula;
Markus Leideck, Rijeka**

Korespondencija Carla de Franceschija o glagoljici i *Istarskom razvodu* iz arhiva *Società Istriana di archeologia e storia Patria* u Trstu

10,30 – 10,45 **STANKA**

DRUGI DIO

Moderatori: Tomislav Galović, Mirela Mrak Kliman

10,45 – 11,00 **Anton Bozanić, Omišalj**

Mahničeva afirmacija staroslavenskog bogoslužja i glagoljice u krčkoj biskupiji i odjek na širem istarskom području

- 11,00 – 11,15 **Kristijan Žgaljardić, Pićan**
Šumber i Šumberština u *Istarskom razvodu*
- 11,15 – 11,30 **Ivan Botica, Zagreb**
Još o Levcu Križaniću
- 11,30 – 11,45 **Gordana Čupković, Zadar**
Starčevićevo i Bratulićevo čitanje *Istarskoga razvoda*
- 11,45 – 12,00 **Amir Kapetanović, Zagreb**
Jezik *Istarskoga razvoda* u kontekstu drugih hrvatskih srednjovjekovnih pravnih tekstova
- 12,00 – 12,15 **Josip Mihaljević, Zagreb**
Digitalna vremenska lenta glagoljaštva
- 12,15 – 12,30 **Milica Mikecin, Zagreb**
Riječi i izrazi za imenovanje postupaka pri utvrđivanju granica zemljišta u *Istarskom razvodu*
- 12,30 – 14,00 **STANKA ZA RUČAK**

TREĆI DIO

- Moderatori: Željko Bartulović, Emina Svilar
- 14,00 – 14,15 **Mateo Žagar, Zagreb**
Glagoljski kurziv *Istarskoga razvoda* i *Vinodolskoga zakona*
- 14,15 – 14,30 **Samanta Milotić Bančić, Pula**
Glagoljski oblici u *Istarskom razvodu*
- 14,30 – 14,45 **Milan Mihaljević, Zagreb**
Što smo u posljednjih deset godina saznali o beramskom glagoljaštvu?
- 14,45 – 15,00 **Andrea Radošević, Zagreb**
Prvi beramski brevijar kao vrijedan izvor hrvatskoga srednjovjekovnoga pjesništva

15,00 – 15,15 **Marinka Šimić, Zagreb**
Leksik beramskih rukopisa

15,15 – 15,30 **STANKA**

ČETVRTI DIO

Moderatori: Marija Ivetić, Markus Leideck

15,30 – 15,45 **Darko Komšo, Pula**
Novootkriveni glagoljski rukopisi u arhivu Società
Istriana di archeologia e storia Patria u Trstu

15,45 – 16,00 **Milica Lukić; Vera Blažević Krezić, Osijek**
Cyrrillomethodiana Histrica ili o nekim sastavnicama
novije povijesti istarskoga glagoljaštva

16,00 – 16,15 **Jozo Vela, Zagreb**
Istarski glagoljaški obredi vjenčanja

16,15 – 16,30 **Igor Medić, Zagreb**
Prikaz Židova u dvjema pričama iz *Žgombićeva zbornika*

16,30 – 16,45 **Ivan Miškulin, Pazin**
Refleks jata u kršanskom prijepisu *Istarskoga razvoda*

16,30 – 16,45 **ZATVARANJE ZNANSTVENOG SKUPA**

17,00 – 19,00 **IZLET U BERAM**

Organizacijski odbor

Akademik **Robert Matijašić**, Čakavski sabor, predsjednik

Akademik **Milan Mihaljević**, HAZU, potpredsjednik

Akademkinja **Silvana Vranić**, HAZU, potpredsjednica

Akademik **Josip Bratulić**, HAZU, član

Tomislav Galović, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, član

Ivan Botica, Staroslavenski institut, član

Darko Komšo, Arheološki muzej Istre, član

Markus Leideck, Državni arhiv u Rijeci, član

Mirela Mrak Kliman, Državni arhiv u Pazinu, članica

Maja Zidarić Pilat, Muzej grada Pazina, članica

Emina Svilar, Grad Pazin, članica

Galiano Labinjan, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin, član

Marija Ivetić, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin, član

Tatjana Tomaić, »Družba Braće Hrvatskog Zmaja«, članica

Josip Šiklič, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin, tajnik

Financijski pokrovitelji

Upravni odjel za
kulturu i izvijačnost
Assessorato cultura
e territorialità

KNJIŽICA SAŽETAKA

 Handwritten text in a Gothic script, likely a liturgical book. The text is written in a single column and is highly stylized, with many ligatures and flourishes. The ink is dark, and the parchment is aged and slightly discolored.

 Handwritten text in a Gothic script, continuing from the previous block. The text is written in a single column and is highly stylized, with many ligatures and flourishes. The ink is dark, and the parchment is aged and slightly discolored.

Prof. dr. sc. Željko Bartulović

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka zeljko.bartulovic@pravri.uniri.hr

Istarski razvod - pravni spomenik razgraničenja međa

U ovom se radu obrađuje razgraničenje srednjovjekovnih komuna zapisano u *Istarskom razvodu* nastalom između 1275. i 1395., s aspekta pravne povijesti, i to: postupak određivanja granica, karakteristični znakovi koji su poslužili za razgraničenje i druga pravna pitanja.

U drugom dijelu rada napravljena je usporedba razgraničenja komuna u Istarskom razvodu sa srednjovjekovnim razgraničenjima sačuvanih za prostor Vinodola: u krivotvorenoj ispravi s pozivom na darovnicu Bele IV. Krčkim knezovima 1260., razgraničenje Ledenica i Novoga 1309., 1609. i 1635, isprave o zemljištu Grižana, Kotora i Belgrada iz 1323., spora Bakra i Hreljina 1437., razvoda Bakra, Grobnika i Trsata 1455. te Trsata, Grobnika i Bakra 1678., a u zaključku i s nekim odredbama albanskog Kanuna Leke Dukadžinija.

Izv. prof. dr. sc. Tomislav Galović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu Odsjek za povijest

i Zavod za hrvatsku povijest

tgalovic@m.ffzg.hr

Diplomatički aspekti *Istarskog razvoda*: odabrana pitanja

Istarski razvod prvorazredni je pravno-povijesni i diplomatički spomenik srednjovjekovne Istre. Tim ga je imenom prvi u hrvatskoj historiografiji nazvao i definirao Ante Starčević (*Razvod istrijski od god. 1325., 1852.*), a temeljito obradio Josip Bratulić (1978., 1992.). U njemu se temeljem pravnog postupka opisuju i određuju međe i granice »termene i kunfine« posjeda pojedinih srednjovjekovnih istarskih seoskih i gradskih »komuna« (općina) koje su bile sporne, a prostirale se između feudalnih gospodara – Pazinske Knežije, Akvilejskog patrijarha/Oglejske Patrijaršije i Mletačke Republike. Kao stari slavenski/hrvatski pravni termin *razvod* ili *zavod* (lat. *reambulatio*, tj. čin je to – reći će Starčević – kojim se »odkazuju granice među obćinam, zbog njih posvadenim«) obavljen je višednevnom terenskom ophodnjom povjerenstva koje su činili lokalni feudalc, kler, seoski župani i puk. Zadaća im je bila određivanje međa te pravâ na ispašu, napajanje stoke i sječu šume. Pod zakletvom su ispitivali svjedoke, čitali razvodne isprave te tražili granične oznake. *Razvod* je trajao 21 dan prilikom čega je obišeno oko 150 km prostora središnje i jugoistočne Istre s ukupno 44 seoske i gradske općine – komuna. U njemu su popisani brojni toponimi i etnici te sakralna zdanja. Hrvatski jezik u njemu izravno se naziva »hrvackim«, a u jezikoslovnom pogledu pisan je čakavskim književnim jezikom s pojedinim starocrkvenoslavenskim segmentima. Notar koji je pisao hrvatski bio je *pop Mikula, kapelan g(ospo)dina kneza i vse go(spo)de deželske i plovana Gole Gorice*. U *Istarskom razvodu* kao diplomatički izvori spominju se *Golčanska listina* (1025.), *Rakalska listina* (1027.), *Barbanska listina* (1058.), *Plominska listina* (1125.) i dr. *Istarski razvod* je sastavljen od diplomatičkih i narativnih dijelova te ovjeren rukom notara, a napisan u formi kodeksa na hrvatskom jeziku glagoljičkim pismom. Iako *Istarski razvod* otpočinje datacijom: *V ime Otca i Sina i Duha Svetago. Amen. Let ot rojstva našega Isukrsta .č.t. i d (= 1325.), indikcion 8, miseca maja dan 5, v ponedelje. V to vrime gospodujuću Albrehtu Metlike i Pazina (...)*, on nije nastao tada već je sastavljan u duljem periodu između 1275. i 1395. godine. Pojedini istraživači smatraju da je nastao kasnije i da odražava okolnosti podjele Istre u 15. stoljeću na habsburški teritorij na sjeveroistoku i mletački na jugu i zapadu. Nije sačuvan izvornik *Istarskog razvoda* koji je bio napisan trojezično (latinski, hrvatski i njemački) i dvopismeno (latinicom i glagoljicom) već svega dva hrvatsko-glagoljička prijepisa (*Momjanski* i *Kršanski*) iz 16. stoljeća. Postoje i kasniji latinski i talijanski prijevodi. Kao autentičan dokument stoljećima ga je koristila Mletačka Republika za razgraničenje istarskih općina. *Istarski razvod* je dragocjeni običajno-pravni, diplomatički, jezikoslovni,

književni i kulturni spomenik hrvatskoga glagoljaštva, izvor za srednjovjekovnu povijest, ekonomiju, ekopovijest, etnologiju i svakodnevicu Istre. U izlaganju će se posebna pozornost posvetiti odabranim pitanjima iz područja diplomatike kao temeljne pomoćne povijesne znanosti (analizirat će se izabrani diplomatski zapisi, njihove forme, ukazat će se na njihovu tradiciju i vjerodostojnost te na određenu kronološku problematiku i dr.).

Izv. prof. dr. sc. Ivan Zupanc

Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb

izupanc@geog.pmf.hr

Geografski aspekt granice u *Istarskom razvodu*

Rad se temelji na tri dimenzije analize koje se međusobno povezuju. Prva je terminološka klasifikacija granica, međaša (*kunfin*, *termen/termin*) i njihovih oznaka (*zlamenje*). Prema fizičkim karakteristikama pejzaža, odnosno prirodnogeografskim obilježjima izvršena je druga klasifikacija, odnosno izdvajanje granica koje se spominju u *Istarskom razvodu*. Nakon toga su dvije analize stavljene u međusobni odnos kako bi se objekti iz pejzaža koji su služili za razdvajanje razvrstali prema funkciji (granica, međaš, znak). U potrazi za reliktnim granicama koje su danas sačuvane poslužio je aspekt toponimije te je izvršena usporedba toponima iz *Istarskog razvoda* i postojećeg stanja.

Dr. sc. Alida Perkov

Certified Adviser for Entrepreneurship, Pula

perkov.alida@gmail.com

Razvod istrijski - odjeci u austrougarskom tisku

Istarski razvod, srednjovjekovni pravni spis jedno je od najvažnijih svjedočanstava o običajnom pravu i društvenim odnosima istarskih zajednica. U austrougarskom razdoblju (19. – početak 20. st.) ovaj dokument privukao je osobitu pozornost povjesničara jer je sadržavao elemente slavenskog, romanskog i germanskog pravnog nasljeđa. Cilj istraživanja je prikaz interpretacija kroz onovremeni popularni dnevni tisak, koji je utjecao na antagonističke stavove slavenskog i talijanskog življa, ili je odražavao takvo javno mnijenje.

U hrvatskim i slovenskim listovima naglašavana je vrijednost *Razvoda* kao pismenog dokaza narodnog prava i rane pravne svijesti slavenskih zajednica, dok su ga talijanski izvori češće interpretirali u kontekstu lokalne povijesti i kao potvrdu romanskog pravnog kontinuiteta. Na taj način, austrougarski tisak nije samo informirao o filološkim i pravnim analizama, nego je sudjelovao i u ideološkim interpretacijama *Razvoda*, koje su odražavale nacionalna nadmetanja na području Istre krajem 19. stoljeća.

Objavljivanje i komentiranje *Razvoda* u popularnim novinama pridonijelo je njegovoj afirmaciji u širem javnom prostoru. Time je stvoren okvir u kojem se *Istarski razvod* etablirao kao kulturno-pravni spomenik, ali i kao predmet političkih i identitetskih rasprava u multietničkom okruženju Austro-Ugarske Monarhije.

Darko Komšo, dipl. arch.

Arheološki muzej Istre, Pula
darko.komso@ami-pula.hr

Đeni Gobić Bravar,

Arheološki muzej Istre, Pula
gobic-bravar@ami-pula.hr

Markus Leideck, prof.

Državni arhiv u Rijeci, Rijeka
avnatelj@riarhiv.hr

Korespondencija Carla de Franceschija o glagoljici i *Istarskom razvodu* iz arhiva *Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* u Trstu

U arhivu *Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* (SIASP) u Trstu je pohranjena građa obitelji De Franceschi, među kojom se čuva i građa Carla de Franceschija (1809. – 1893.) o *Istarskom razvodu*, koju je publicirao u *Archeografo Triestino* 1884. godine. Osim navedene studije, u arhivu se nalaze i neobjavljeni nacrti pisama i pisma brojnih suvremenika Carlu de Franceschiju o *Istarskom razvodu* (Pietro Kandler, Jakov Volčić, Tomasso Luciani, Andrea Amoroso, Šime Ljubić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Francesco di Manzano, D. Biedermann i drugi), koje ovim radom predstavljamo. Do sada su objavljena pisma Carla de Franceschija Šimi Ljubiću i Giovanniju Kobleru te je ovaj rad dopuna objavljenoj korespondenciji i važan je za razumijevanje povijesti proučavanja *Istarskog razvoda* tijekom 19. stoljeća.

Dr. sc. Anton Bozanić

Župa Uznesenja B. D. Marije, Omišalj

anton.bozanic@gmail.com

Mahnićeva afirmacija staroslavenskog bogoslужja i glagoljice u Krčkoj biskupiji i odjek na širem istarskom području

U drugoj polovici 19. stoljeća Katolička je Crkva stajala službeno na načelima bule Benedikta XIV. *Ex pastoralis munere* iz 1754. godine po kojoj se ondje gdje je bio običaj (*ubi viget*) dopuštala upotrebu staroslavenskog jezika i glagoljskog pisma, a ne narodni jezik s latinskim pismom. Područje na kojem bi ta povlastica vrijedila među Hrvatima ili drugim katoličkim Slavenima nije bilo precizno određeno, pa je često postalo izvorom nesuglasica i prijepora. Međutim, zbog nestašica glagoljskih liturgijskih knjiga, pritiska protivnika, ili pak nedovoljnog poznavanja staroslavenskog jezika, glagoljanje se ponegdje u primorskim biskupijama napuštalo, a drugdje se uveo abuzivno u liturgiju narodni jezik ili tzv. šćavet. Razumije se da je upotreba šćaveta u liturgiji bila s crkvenoliturgijskog i pravnog gledišta neosnovana i neopravdana. Stvarao se nered koji je uhodanoj staroslavenskoj liturgiji činio lošu uslugu.

S druge strane, za staroslavensko bogoslužje zainteresirala se slavistička znanost, posebno od polovice 19. stoljeća, u isto doba u koje se počelo sve više zanemarivati glagoljanje po mnogim župama. Privilegirani jezik u liturgiji vrednovao se u očima inteligencije s nacionalnog gledišta. Ponekad čak, izvan crkvenog konteksta, kao simbol borbe za nacionalna prava.

Pojedinci iz katoličkih krugova nastojali su objediniti u glagoljskom bogoslužju crkveni i narodni element. Biskup Strossmayer je tijekom boravka u Rimu o Božiću 1859. predao Sv. Stolici memorandum o staroslavenskom bogoslužju. Činilo se isprva da će apel đakovačkog biskupa ostati bez pozitivnog efekta, ali se počelo ozbiljno razmišljati o tiskanju novog glagoljskog misala, a nadležna rimska. Kongregacija povjerila je krčkim svećenicima I. Crnčinu i D. Parčiću zadatak oko priprave. Novi papa Lav XIII. Pokazivao je izrazit osjećaj za slavensko pitanje, proglasio je sv. braću Ćirila i Metoda svecima cijele Katoličke Crkve, a o glagoljaškom bogoslužju imao je pozitivan stav. Među Hrvatima je zavládalo veliko oduševljenje. Istodobno je buđenje ćirilometodske ideje kao vizije za ostvarenje jedinstva Istočne i Zapadne Crkve sve više favoriziralo glagoljsku baštinu. Međutim, istovremeno je jačala i reakcija političkog protivnika glagoljice.

Pitanje vezano uz slavenski jezik u bogoslužju, odnosno glagoljicu bilo je u doba Mahnićeva imenovanja krčkim biskupom 1896. godine veoma zaoštreno i vodile su se veoma

žustre rasprave. O spominjenom kandidatu za krčkog biskupa dr. Franji Volariću znalo se da je odlučni branitelj crkvenoslavenskog bogoslužja. Stoga je javnost, zainteresirana za daljnji opstanak slavenske liturgije, bila zabrinuta, kako će se novi biskup u staroj glagoljaškoj biskupiji postaviti prema tom osjetljivom pitanju. Pročulo se već kako je Mahnić kao urednik *Rimskog katolika* zauzeo negativan stav kad se tražilo u mjestu Ricmanje pod svaku cijenu uvođenje staroslavenske liturgije. Sve je davalo naslutiti kako će prva briga biskupu Antunu Mahniću – ako se želi suživjeti s biskupijom u koju je došao – uzimanje u pretres postojećeg staroslavenskog liturgijskog jezika. Nije bilo, međutim, jasno, kakav će stav o tome zauzeti?

Krčki je kler nedvosmislenim riječima i znakovitim gestama dao Mahniću na znanje na samom početku koliko mu znači liturgijski jezik i glagoljica. Biskup je shvatio upozorenje novih najbližih suradnika i, kao mudri pastir, prionuo uz njihovu pomoć proučavanju ozbiljnog i važnog pitanja. Spoznavši da je staroslavenski jezik u legalnoj liturgijskoj uporabi, ozakonio ga je na Prvoj krčkoj sinodi 1901. godine. Međutim, strasti se protivnika nisu smirile, doživljavao je sve moguće udarce, a čak je tražeći pravorijek došao do pape. Uspio je i osnovao Staroslavensku akademiju u Krku sa ciljem proučavanja i unaprjeđivanja glagoljske baštine.

Budući da je Krčka biskupija bila u sastavu Goričke metropolije zajedno sa Tršćansko-koparskom i Porečkom i Pulskom biskupijom, Mahnićovo rješenje staroslavenskog liturgijskog jezika u Krčkoj biskupiji, nije moglo biti bez odjeka u susjednim istarskim biskupijama. Iako biskupi sa sjedištima u Poreču i Trstu nisu bili suglasni sa stavom krčkoga biskupa, nisu mogli ostati nijemi na apele i promemorije svojih svećenika. Problem dugotrajnog sačuvanog jezika u bogoslužju ostao je otvoreno pitanje i trebat će još dugo čekati na njegov rasplet. Međutim, stav prema pitanju liturgijskog jezika i glagoljskoj baštini u krčkom susjedstvu postao je svijetli putokaz brojnih Istrana ka željenom cilju.

Kristijan Žgaljardić, mag.hist.

Pićan

kristijanzgaljardic@gmail.com

Šumber i Šumberščina u *Istarskom razvodu*

Šumberski je prostor kao dio Labinščine tijekom svoje duge povijesti bivao svjedokom brojnih društveno-političkih promjena. Tijekom antičkog je i ranosrednjovjekovnog perioda prostor Šumberščine bivao pograničnim krajem, ponajprije između rimske provincije Venetie et Histriae i Dalmacije te kasnije u periodu od IX. do XI. stoljeća između Istarske markgrofovije i Hrvatske kraljevine. Širenjem vlasti istarskih markgrofova Urlika I. iz obitelji Weimar-Orlamünde na užtrp Hrvatskog kraljevstva tijekom šezdesetih godina XI. stoljeća, prostor istočne Istre biva ukomponiran u markgrofoviju Istru.

Shodno tome Šumberščina, kao i čitava Istra, tijekom razvijenog srednjeg vijeka ulazi u period feudalnih nadmetanja između istarskih moćnika, okupljenih u dva tabora, pri čemu je jedan tabor podržavao istarskog markgrofa koji je ujedno bio i akvilejski patrijarh, a drugi grofove Goričke, koji su u Istri prvotno stigli kao ministerijali akvilejske crkve. Osilivši se, Gorički su krenuli u širenje svoje domene pri Tirolu i Istri te je u tim nadmetanjima, jako stradala Labinščina. Svršetkom vlasti goričkog grofa Alberta II. početkom XIV. stoljeća, pojavila se, nakon brojnih vojnih aktivnosti, potreba kako na Labinščini tako i u čitavoj Istri utvrditi »kunfine« između zavađenih seoskih komuna, nižeg plemstva te ostalih sudionika srednjovjekovnog istarskog društva. Sporadi ratnih su prilika granice pomaknute te su se brojni pripadnici srednjovjekovnog društva našli pri nezgodnim međuljudskim odnosima. S željom smirivanja tenzija te utvrđivanja granica između komuna kojima su gospodarili Mlečani, Akvilejci te Gorički, oformljena je komisija koja je pohodila brojne krajeve Istre, a napose Labinščinu gdje su se sukobljavale šumberska, kočurska, labinska, plominska, kožljačka i kršanska komuna. Šumberci su predvođeni Valentinom i Kirinom stupali u pravne/granične rasprave sa svojim susjedima te pred komisijom branili šumberska prava i zemlju koju su smatrali svojom, a koja ima je bila presuda za opstanak pri »škrtoj« istarskoj zemlji.

Dr. sc. Ivan Botica

Staroslavenski institut, Zagreb

ibotica@stin.hr

Još o Levcu Križaniću

Izlaganje se bavi Levcom Križanićem, jednom od najvažnijih ličnosti 16. stoljeća na istarskom prostoru, pazinskim prepoštom te žminjskim i tinjanskim kanonikom, rodom iz Barbana i školovanim u Bermu, koji je djelovao i kao javni bilježnik hrvatskoga jezika. Pod njegovom rukom i javnobilježničkim pečatom nastali su jedini sačuvani primjerci *Istarskoga razvoda* na hrvatskome jeziku. Analiziraju se tragovi njegova života i onodobni društveni kontekst.

Prof. dr. sc. Gordana Čupković

Sveučilište u Zadru, Zadar

gcupkov@unizd.hr

Starčevićovo i Bratulićevo čitanje *Istarskoga razvoda*

Prvi moderni latinični prijepis *Istarskoga razvoda* sačinio je Ante Starčević 1850. za objavu u tada pokrenutom *Arkivu za povêstnicu jugoslavensku*, »prvom nacionalnom strukovnom časopisu« (Brešić 2017). Starčevićev prijepis poslužio je kao osnovni tekst hrvatskih izdanja koja su objavljivana sve do polovice 20. stoljeća. Josip Bratulić svoj je latinični prijepis, uz iscrpnu popratnu studiju objavio 1978. u izdanju Čakavskoga sabora, čija je Katedra u Puli, s naglaskom na nakladništvo, osnovana 1977.; publikaciju je dopunio fototipskim izdanjem i komentarima te objavio 1988., 1989. i 1992., potomje u izdavačkoj kući »Libar od grozda«, nastaloj transformacijom Istarske književne kolonije »Grozđ« koja je izrasla iz pulske Katedre 1986. Bratulićev prijepis sačinjen je po načelima koja je za ediciju Pet stoljeća hrvatske književnosti sastavio Vjekoslav Štefanić 1969. Oba su priređivača kao osnovni tekst uzeli Kršanski prijepis iz 1546., a njihova se izdanja, osim u okolnostima nastanka, ponešto razlikuju u priređivačkim načelima i priređenome tekstu te u znatnome u bilješkama/priređivačkim komentarima uz tekst. U ovom će se radu raščlaniti Starčevićeve i Bratulićeve bilješke uz osnovni tekst *Istarskoga razvoda*, kao pokazatelj dosegnutih spoznaja, ali i stavova i vrijednosti koje priređivači posreduju čitateljima.

Dr. sc. Amir Kapetanović

Institut za hrvatski jezik, Zagreb

akapetan@ihjj.hr

Jezik *Istarskoga razvoda* u kontekstu drugih hrvatskih srednjovjekovnih pravnih tekstova

U prilogu će se razmotriti važnost *Istarskoga razvoda* kao svjedoka hrvatske jezične djelatnosti u srednjem vijeku. Kako nam je jezik teksta poznat samo na temelju mlađih prijepisa koji nisu stariji od 16. stoljeća, jeziku toga teksta pristupit će se oprezno, i to tako da se analiziraju neke njegove bitne jezične značajke u kontekstu drugih tekstova koji su mu bliski po stilu (pravnom), vremenu (13. – 16. st.) i prostoru (sjeverniji čakavski areal prije velikoga kasnosrednjovjekovnoga predmigracijskoga razdoblja). O *Istarskom razvodu* govorit ćemo i kao čuvaru hrvatske (slavenske) jezične starine jer, unatoč mlađem jezičnom naslojavanju (koje se može pripisati njegovim prepisivačima), u pojedinostima sadržava arhaične jezične značajke, što su provrle vjerojatno iz pravnih spisa i usmene predaje na kojima je utemeljen tekstni svod *Istarskoga razvoda*.

Dr. sc. Josip Mihaljević

Staroslavenski institut, Zagreb

jmihaljevic@stin.hr

Digitalna vremenska lenta glagoljaštva

Rad prikazuje izradu digitalne vremenske lente koja donosi povijesni pregled glagoljice i glagoljaštva od misije Ćirila i Metoda do suvremenoga razdoblja, kad se glagoljica pojavljuje i na hrvatskim kovanicama eura. Lenta je oblikovana kao dinamična mrežna stranica koja korisniku pruža kronološki, vertikalni pregled važnih povijesnih događaja, osoba i djela, a podijeljena je u pet razdoblja: *Počeci glagoljice i slavenske pismenosti* (9. stoljeće), *Rano hrvatsko glagoljaštvo* (10. – 13. stoljeće), *Zlatno doba glagoljaštva* (14. – 16. stoljeće), *Sumrak glagoljaštva* (17. – 19. stoljeće) i *Glagoljaštvo u moderno doba* (20. stoljeće – danas). Svaka vremenska točka prikazana je s pomoću godine, teksta (s mogućim mrežnim poveznicama) i ilustracije, a dodatno je izrađen i kviz za svako razdoblje radi provjere osnovnih znanja o povijesti glagoljice i glagoljaštva. Lenta je još u fazi izrade, te se tekstni sadržaj dopunjuje i prilagođuje, a slike se dodaju uz poštovanje autorskih prava i smjernica Staroslavenskoga instituta. U realizaciji vremenske lente sudjeluju brojni povjesničari i stručnjaci za glagoljicu i glagoljaštvo, a planira se objava prve službene inačice vremenske lente 22. veljače 2026.

Doc. dr. sc. Milica Mikecin

Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu, Zagreb

milamikecin@yahoo.com

Riječi i izrazi za imenovanje postupaka pri utvrđivanju granica zemljišta u *Istarskom razvodu*

U radu se leksikološki analiziraju riječi i izrazi kojima se u *Istarskom razvodu* imenuju postupci utvrđivanja granica zemljišta između općina. Razgraničenje zemljišta u srednjovjekovnoj Istri sastojalo se od jasno raščlanjenih postupaka za koje su se upotrebljavali stalni termini, među ostalim za sazivanje predstavnika općina i feudalnih vlasti, crkvenih dostojanstvenika i bilježnika, čitanje starih isprava, polaganje zakletve, ophod granica, pronalaženje i obnavljanje starih te postavljanje novih graničnih oznaka, prijedlog razgraničenja, vijećanje i prihvaćanje odluke o razgraničenju, utvrđivanje kazne za kršenje sporazuma, zapisivanje i ovjeravanje odluke itd. Leksikološka analiza riječi i izraza vezanih za navedene postupke donosi njihovo tvorbenu podrijetlo, značenjske slojeve, povijesni razvoj značenja i načela označavanja međusobno povezanih pojmova. Analiza pravno-administrativne uporabe riječi i izraza pridonosi objašnjenju razvoja srednjovjekovne pravne terminologije i razumijevanju samih postupaka utvrđivanja granica zemljišta.

Akademik Mateo Žagar

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

mateo.zagar7@gmail.com

**Glagoljski kurziv Istarskoga razvoda
i Vinodolskoga zakona**

Oba navedena glagoljska pravna teksta, razmjerno opsežna, iznimno su važni spomenici prije svega po svom sadržaju, po dataciji izvornika (kraj 13., početak 14. st.), po tomu što su zapisana hrvatskim jezikom (čakavštinom) i glagoljicom, na čvrsto definiranom prostoru (središnja Istra; Vinodol). To što su sačuvani prijepisi nekoliko stoljeća mlađi od izvornika u osnovnim postavkama važnosti ovih dokumenata ne mijenja ništa bitno. Nisu se često ni postavljala pitanja u kojoj su mjeri tamošnje jezične osobine odraz prepisivačeva jezika, a koliko odraz starijega stanja. Paleografska pitanja još su manje bila zanimljiva, jer historiografe i paleografe nije zanimao razvojni stadij pisma, njegova divergencija, odnos skupne/uvriježene prakse i individualne (rukopisne) slobode.

Izlazimo iz zone »korisne paleografije« (koju zanima primjereno čitanje, datiranje i ubiciranje) i usmjerujemo se na razvoj pisma »po sebi«. U okružju činjenice da je u 16. st. pisanje kurzivnom glagoljicom bilo vrlo rašireno hrvatskim prostorima (bar u dva funkcionalna registra – poslovno-privatnom i knjiškom), i prema sjeveru i prema istoku (dok je uglata glagoljica bila gotovo rezervirana za tisak), i to uglavnom u dominantnoj (dakle ne u rezervnoj) uporabi, uočiti će se tipične razlike u smještaju slovâ unutar četverolinijskog sustava (a unutar trodijelnoga slovnog modula), u njihovoj međusobnoj koordinaciji, sve to u kontinuiranoj optimizaciji brzopisanja. Takav minimalni usporedbeni uzorak nije dovoljan za opsežnije zaključke, ali – s obzirom na obljetničku motivaciju – inicira daljnje usporedbe, i s obzirom na vrijeme, prostor i individualne pisarske pokazatelje.

Dr. sc. Samanta Milotić Bančić

Filozofski fakultet u Puli, Pula

smilotic@unipu.hr

Glagolski oblici u *Istarskome razvodu*

Istarski razvod jedan je od najznačajnijih pravnih i jezičnih dokumenata srednjovjekovne Istre. Pisan je kurzivnom glagoljicom kroz duži vremenski period (1275. – 1395.) i od strane nekoliko različitih prepisivača, na temelju kompilacije starijih isprava. Sačuvani prijepis nastao je u 16. stoljeću, što istraživaču pruža dragocjen uvid u fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke osobitosti čakavskoga književnog jezika toga vremena, uz nešto crkvenoslavenskih natruha u tekstu. U ovom se radu analiziraju glagolski oblici u hrvatskoj redakciji *Istarskoga razvoda*, s posebnim naglaskom na očuvanost starijih jezičnih inačica te njihovu uporabu unutar pravno-administrativnog konteksta. Korpusna analiza teksta pokazuje da je glagolski sustav u *Istarskome razvodu* raznolik, no istovremeno upućuje da su određeni arhaični i prijelazni oblici, karakteristični za određeno razdoblje ili jezičnu inačicu, neki od pokazatelja starine teksta. U ovome ćemo se radu pozabaviti odnosom i čestotom aorista i imperfekta u *Istarskome razvodu* te rezultate povezati s prisutnošću tih oblika u čakavskome narodnom jeziku. Istražit ćemo tendenciju uporabe participa u različitim sintaktičkim strukturama, uključujući čestotu složenih glagolskih oblika, kao i način njihove tvorbe. Analiza će pokazati da glagolski oblici u *Istarskome razvodu* nisu samo jezični pokazatelj vremena i prostora njegova nastanka, već i instrument funkcionalnog stila tadašnjega pravnog diskursa. *Istarski razvod*, osim pravne i književne važnosti, osobito je vrijedan jezični spomenik vremena i prostora soga nastanka, značajan za proučavanje razvoja hrvatskoga književnog jezika na glagoljici.

Akademik Milan Mihaljević

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

mihalj@stin.hr

Što smo u posljednjih deset godina saznali o beramskom glagoljaštvu?

Četiri glagoljična kodeksa koji se danas nalaze u NUK-u u Ljubljani, a upotrebljavali su se u Bermu, bili su od 2014. do 2024. godine predmet proučavanja Znanstvenoga centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo. U referatu će se ukratko prikazati najvažniji rezultati toga proučavanja. Kodeksi su transliterirani na latinicu i uneseni u posebno programiranu bazu podataka *beram.stin.hr*. Sve su riječi označene gramatički, a označeni su i različiti podatci o izgledu tekstova: ligature, boja slova, veća početna slova i inicijali, dijelovi teksta koji su pisani sitnijim slovima, rubrike itd. Priređena su i knjižna izdanja faksimila i transliteracije svih kodeksa, a svi su kodeksi popraćeni i knjigama studija u kojima je temeljito opisano njihovo pismo, iluminacija, tekstološki i liturgijski sastav, povijesno-književna vrijednost i jezik na svim razinama te povijest Berma od početaka gotovo do današnjega dana, s posebnim obzirom na povijest beramskoga glagoljaštva i puta kodeksa od Berma do današnjega nalazišta u Ljubljani. Članovi Centra objavili su osim toga i niz članaka o svojim istraživanjima. Brojne su nove spoznaje do kojih smo došli. Utvrđen je broj pisara za svaki od četiri kodeksa. Istraživanjem iluminacije utvrđeno je da tri kodeksa, kao i većina drugih hrvatskoglagoljičnih spomenika, pokazuju talijanski utjecaj, dok crteži u *Prvome beramskom brevijaru* pripadaju srednjoeuropskome krugu, točnije praškoj iluminatorskoj školi oko 1400. godine. Usporedbom tekstova s drugim kodeksima utvrđeno je mjesto beramskih kodeksa među drugim hrvatskoglagoljičnim kodeksima te izdvojene njihove tekstološke i liturgičke posebnosti i zanimljivosti. Obrađena je i opisana pjesmarica koja se nalazi među dodatcima *Prvome beramskom brevijaru*. I jezik je svih kodeksa uspoređen međusobno, ali i s jezikom drugih hrvatskoglagoljičnih tekstova te su izdvojene njihove tipične crte, ali i posebnosti. Jedan je od ciljeva Centra bio da pokušamo utvrditi jesu li neki od ta četiri kodeksa bili i napisani u Bermu. Na temelju jezičnih i povijesnih podataka nismo mogli potvrditi, ali ni odbaciti tu pretpostavku. U tekstovima nisu uočene jezične pojave koje su specifične za suvremeni beramski govor, ali u nekima od njih utvrđeni su sjevernočakavski elementi središnjih istarskih govora kojima pripada i beramski govor.

Dr. sc. Andrea Radošević

Staroslavenski institut, Zagreb

aradosevic@stin.hr

Prvi beramski brevijar kao vrijedan izvor hrvatskoga srednjovjekovnoga pjesništva

Istraživanja glagoljskih beramskih rukopisa pokazala su kako zbornički dodatak *Prvomu beramskom brevijaru* (14. st.), čiji osnovni sadržaj čini sanktoral, sadržava ukupno deset pjesama i nekoliko kraćih zapisa stihova dopisivanih tijekom 15. i 16. stoljeća. Taj se dio kodeksa od 2023. u literaturi naziva *Beramskom pjesmaricom*. Uz pjesme zasvjedočene i u drugim glagoljskim rukopisima (misalima, brevijarima, zbornicima, pjesmaricama), u *Beramskoj pjesmarici* nalazi se nekoliko rijetkih i jedinstvenih potvrda hrvatskoglagoljske književnosti. U njezinu se sadržaju odražava poznavanje tekstova zapadne i istočne tradicije, ali i pamćenje stihova srednjovjekovnoga hrvatskoga pjesništva. U tom dijelu beramskoga kodeksa nalazi se primjer postupnoga stvaranja složene molitve i to u obliku višekratnoga dopisivanja tekstova i zapisa međusobno povezanih na sadržajno-tematskoj i funkcionalnoj razini (antifona, oracija, stihova, himna). Cilj je izlaganja pokazati kako *Prvi beramski brevijar*, u koji su naknadno dopisani i uvezani tekstovi, čini istaknuto mjesto u povijesti hrvatskoga srednjovjekovnoga pjesništva.

Dr. sc. Marinka Šimić

Staroslavenski institut, Zagreb

msimic@stin.hr

O leksiku beramskih rukopisa

Tema ovoga priloga su neke leksičke osobitosti beramskih (ljubljskih) rukopisa, tj. četiriju liturgijskih tekstova zlatnoga doba hrvatskoga glagoljaštva koji se čuvaju u Ljubljani. To su dva brevijara: *Prvi* i *Drugi beramski brevijar*, te dva misala: *Prvi* i *drugi beramski misal*. Kao liturgijski rukopisi pisani su klasičnim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom što znači da sadrže sljedeće slojeve: staroslavenizme (arhaizme), grecizme, latinizme, romanizme, moravizme, ohridizme, germanizme i kroatizme. Kad je riječ o leksičkoj razini posebice su zanimljivi brevijari u kojima je leksik bogatiji i raznolikiji od onoga u misalima zbog njegova sadržaja i duljih starozavjetnih čitanja, odnosno cjelovitih biblijskih knjiga.

Posebna pozornost u ovom radu bit će posvećena kroatizmima u beramskim rukopisima, npr.: *ča*, *zač*, *zakai*, *maša*, *kamikъ*, *konjik*, *veli*, *shabiti*, *hiža*, *trećičъ*, *matъ*, *četira*, *svetacъ*, *betegъ* te nekim riječima koje su rijetke u drugim hrvatskoglagoljskim liturgijskim rukopisima ili nisu uopće zabilježene, npr.: *žuželica*, *hunusbъ*, *črêpъ*, *postrêkanie*, *sêkavica* itd.

Darko Komšo

Arheološki muzej Istre, Pula

darko.komso@ami-pula.hr

Novootkriveni glagoljski rukopisi u arhivu SIASP-a u Trstu

U Trstu se nalazi Arhiv *Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* (SIASP), u kojem se nalaze obilni izvori vezani za Istru. Pregledan je dio fondova, posebno fondovi *Capitanato di Raspo* i *Fondo Notai Istriani (Fondo Notarile)*, u kojima je zabilježena brojna, do sada nepoznata građa pisana glagoljicom. Ukupno je do sada pronađeno 164 glagoljskih dokumenata i zapisa iz područja Istre, te glagoljski protokol iz Lošinja sa 378 isprava, ukupno 552 isprave i zapisa. Riječ je o izuzetno značajnom nalazu, važnom za proučavanje glagoljice na tlu Istre i Hrvatskog primorja.

Prof. dr. sc. Milica Lukić

Filozofski fakultet Osijek, Osijek
mlukic@ffos.hr

Doc. dr. sc. Vera Blažević Krezić

Filozofski fakultet Osijek, Osijek
vblazevic1@ffos.hr

***Cyrrillomethodiana Histrica* ili o nekim sastavnicama novije povijesti istarskoga glagoljaštva**

Rad se ograničuje na predstavljanje dviju istaknutih figura novije povijesti istarskoga glagoljaštva pri čemu je prva s pozitivnim, a druga s negativnim konotacijama. Najprije će biti riječi o glasovitome preporoditelju istarskih Hrvata – *najvećemu sinu Istre* (Radetić 1969: 133) – porečko-pulskome i tršćansko-koparskome biskupu Jurju Dobrili (1812.–1882.) te njegovim vezama s đakovačkim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom, utemeljiteljem hrvatskoga čirilometodskoga pokreta. Iz toga opsežnoga sadržajnoga ciklusa posebno se, a na temelju tekstova iz *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, izdvaja i komentira Dobrilin prinos razvoju narodno-jezičnoga katoličkoga nakladništva u Istri (molitvenik *Otče, budi volja tvoja*; list *Naša sloga*). Komentira se također njegov utjecaj na djelovanje drugoga naraštaja istarskih preporoditelja (kojemu primjerice pripada Vjekoslav Spinčić) te na osnutak, djelovanje i izdavaštvo *Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*. Slijedi portretiranje porečko-pulskoga biskupa Ivana Krstitelja Flappa (1845.–1912.), notornoga *progonitelja slavenskoga jezika iz crkava* (Spinčić 1913: 4) čije je djelovanje tijesno povezano s dvama dekretima rimske Kongregacije obreda koji se tiču slavenskoga bogoslužja i glagoljice (5. kolovoza 1898., 18. prosinca 1906.). Biskup Flapp je – stoji u bilješkama Vatroslava Jagića (1930: 85) – odgovoran i za *napadaje* na Dragutina Antuna Parčića, tj. na njegovo drugo izdanje *Rimskoga misala slavenskim jezikom* (11893., 21896., 31905.), ali i na Parčićovo izdanje *Rimskoga rituala* (1893.).

Dr. sc. Jozo Vela

Staroslavenski institut, Zagreb

jvela@stin.hr

Istarski glagoljaški obredi vjenčanja

Pojam glagoljaškog vjenčanja odnosi se na obred sklapanja sakramenta kršćanske ženidbe između muškarca i žene koji su primjenjivali popovi glagoljaši, odnosno obrede koji su sačuvani u liturgijskim knjigama pisanim glagoljicom i hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom. Ukupno je sačuvano 27 obreda. Za razliku od drugih glagoljaških liturgijskih službi i obreda kod kojih postoji veća međusobna sličnost između spomenika, obredi vjenčanja su po izboru molitava, duljini teksta i obrednim činima vrlo neujednačeni, tako da se gotovo svaki spomenik može promatrati zasebno. Od spomenika koji sadrže obred vjenčanja samo se četiri sa sigurnošću mogu odrediti kao *istarski* po tome što su se upotrebljavali u Istri. To su: najstariji, Misal kneza Novaka iz 1368. godine (MNov), Ročki misal Bartola Krbavca iz 1421? godine (MRoč), Prvi beramski misal Bartola Krbavca iz 1425? godine (MBer1) i Drugi beramski misal iz kasnijeg 15. st. (MBer2). Moguće je da je i Akademijin krnji ritual iz kasnijeg 15. stoljeća (RitAc) nastao ili bio upotrebljavan negdje u Istri. U izlaganju će se predstaviti struktura i dijelovi obreda vjenčanja u svakom od spomenika, ukazati na poveznice s drugim glagoljičnim spomenicima te izvesti neki mogući zaključci o tome kako su se u okvirima crkvenoslavenske liturgijske prakse crkveno vjenčavali ljudi u Istri u kasnom srednjem vijeku i početkom novovjekovlja.

Dr. sc. Igor Medić

Staroslavenski institut, Zagreb

imedic@stin.hr

Prikaz Židova u dvjema pričama iz *Žgombićeva zbornika*

Žgombićev zbornik jedan je od najvažnijih hrvatskoglagoljičnih neliturgijskih zbornika. Njegov najstariji i najopsežniji dio, koji obuhvaća listove od 24. do 125., napisan je između 1520. i 1530. godine i, zahvaljujući jezičnim obilježjima, povezuje se sa središnjim dijelom Istre. Taj dio zbornika, osim više dosad obrađenih svetačkih legenda, apokrifa i poučnih tekstova, sadržava i dvije neistražene kraće priče u kojima se kao likovi pojavljuju Židovi, prikazani na negativan način, u skladu sa stereotipima koji su bili uobičajeni u kasnom srednjem i u ranome novom vijeku. U prvoj se priči pripovijeda o Židovu koji se pričestio iz poruge (24r – 27r), a druga priča govori o Židovima koji su proboli rebra Isusovu kipu (60v – 61r). Ciljevi su izlaganja odrediti književni žanr kojemu **pripadaju dva izdvojena** teksta, povezati ih s mogućim zapadnoeuropskim predlošcima te analizirati karakterizaciju likova Židova u njima s obzirom na predodžbe kakve su u Europi dominirale od 12. i 13. stoljeća. Pritom će se pokazati na koje su se načine književni prikazi napajali različitim popularnim idejama, ali i kako su takvi prikazi istodobno povratno raspirivali pučku maštu, nerijetko sa strašnim posljedicama.

Ivan Miškulin, mag.hist.

Osnovna škola Vladimira Nazora Pazin, Pazin

ivan.miskulin16@gmail.com

Refleks jata u kršanskom prijepisu *Istarskoga razvoda*

U izlaganju će biti obrađena problematika refleksa jata u kršanskom prijepisu *Istarskoga razvoda* iz prve polovice 16. stoljeća. Refleksi jata klasificirat će se prema kategorijama (gramatički, tvorbeni i korijenski morfem). Koliko je to u ovoj prilici moguće, metodologijom će se povijesne dijalektologije potvrđeni odrazi usporediti s odrazima jata u relevantnim suvremenim govorima.

U korijenskim morfemima primjera iz odabranog korpusa dominantan je ekavski refleks jata, dok je u tvorbenim morfemima prevladao ikavski odraz. U gramatičkim morfemima pojavljuju se oba refleksa, ovisno o kategoriji.

Daljnja bi istraživanja na tom prijepisu *Istarskoga razvoda*, kao i momjanskom prijepisu, trebala pridonijeti boljem razumijevanju dijalektne slike istarskog područja u 16. stoljeću, kao i boljem poznavanju različitih jezičnih utjecaja koji su se odražavali u prijepisima toga važnoga spomenika jezika hrvackog.